

4. «Мгновеніє».

Друкованого українського оригіналу досі не пощастило мені відшукати. «Южняя Записки» 1905, № 4. (На це оповідання звернув мені увагу дир. В. Дорошенко, за що йому щиро дякую).

Післявоєнна історіографія української книги

Микола Андрусак

І. Видавництва. Першою ластівкою згуртування істориків української книги після наших визвольних змагань було перше, а разом й останнє число «Книжки» органу «Об'єднання Українських Видавців» у Відні в 1921 р.; маємо там дещо з історично-бібліологічних матеріалів. Але систематичні дослідження над українською книгою повів щойно «Український Науково-дослідчий Інститут Книгознавства», що повстав у Києві в жовтні в 1922 р. Його керманіч у 1922—31 р.р. Юра Меженко редагував орган Інституту «Бібліологічні Вісті», що появлялися що-чвертьрічно в 1923—30 р.р.; про це видавництво висловився в 1927 р. один із найвидатніших російських бібліографів проф. М. Куфаєв ось так: «В СРСР. єдиним покищо часописом у галузі книгознавства є часопис «Бібліологічні Вісті», що обмірковує на своїх сторінках різноманітні проблеми книговивчення й прокладає шлях до раціональної конструкції справи пізнання книги»¹). Крім цього журналу «Український Науково-дослідчий Інститут Книгознавства» видав у часі свого розвитку (1923—30 р.р.) 4 томи своїх «Трудів» та окремо 7 історично-бібліографічних праць.

Науково-видавничий рух з ділянки книгознавства на Придніпрянщині в першому післявоєнному десятилітті вела також Всенародня Бібліотека України при Українській Академії Наук разом із своєю Винницькою філією; Всенародня Бібліотека України видала 3 томи «Бібліотечного Збірника» (1926—27) та 4 томи «Журналу Бібліотечознавства та Бібліографії» (1927—30); її Винницька філія — історично-бібліографічний збірник «Часописи Поділля» (1927—28). Велику наукову працю проявляла Одеська Центральна Наукова Бібліотека, якої 3 томи «Праць» появилися в 1927—9 р.р.; розвідки її співробітників з ділянки бібліології й архівістики появлялися також в інших видавництвах. Бібліологічні розвідки появлялися у виданнях Історично-філологічного Відділу й Історичної Секції УАН; орган останньої «Україна» в 1924—30 р.р. подавав річну бібліографію з усіх ділянок українознавства. Бібліографічна Комісія УАН видала 3 випуски «Української Бібліографії», з яких перший виповнений статтями з ділянки методології.

У Харкові «Науково-дослідча катедра історії української культури» видала 2 томи «Бібліографічного Збірника» праць з історії України за 1917—28 р.р. (1930). Систематичний покажчик

¹) Ст. Сірополко: «Прорив» на книгознавчому фронті Сов. України, Книголюб, Прага 1931, Р. V, кн. III—IV, с. 124—129.

своїх видань українською мовою за 1919-24 р.р. видало Державне Видавництво України п. н. «Українська Книга» (1926). Крім того видало це видавництво в 1921 р. одну книгу критико-бібліографічного часопису «Голос Друку» (1921 [на обкл.: 1922]), в 1922 р. 1 ч. бюлетеня «Книга» в 1924—5 р.р. критико-бібліографічний місячник «Нова Книга». Всеукраїнське кооперативне книговидавниче-торговельне товариство «Книгоспілка» видало в 1923—1924 р.р. 5 чисел журналу літератури, критики й бібліографії «Книга». Від 1924 р. до нинішнього дня видає Українська Книжкова Палата «Літопис Українського Друку» що подає постійно щомісяця реєстр біжучої бібліографії (від 1931 р. називається «Літопис Друку»). З поміж часописів присвячених пропаганді поширення книжки згадаємо «Радянський Книгар» (1929—31), що поза большевицькою агіткою містить також реєстри книжкових новин, вказівки з ділянки бібліотекознавства та матеріали щодо біжучої книжкової продукції і торгівлі в УСРР. Інші книгознавчі журнали мають менше значіння.

У Львові у виданні цінних праць з історії української книги заслужився Український Національний Музей («Збірки Національного Музею»). Періодичне львівське видавництво, що оповіщувало розвідки й матеріали з історії української книги «Стара Україна», орган Бібліотеки й Музею Наукового Товариства ім. Шевченка проіснувало знаслідок матеріальних злиднів цих установ тільки два роки (1924—5). Бібліографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка видала тільки 3 зшитки бібліографії. В 1921—22 р.р. видавало в-во «Бистриця» в Станиславіві вістник українського книжкового руху «Книжка» із популярними статтями з різних ділянок книгознавства.

На еміграції українські бібліофіли оснували «Українське Товариство Прихильників Книги», яке видавало в 1927—32 р.р. чвертьрічник «Книголюб» із розвідками наукового характеру з різних ділянок бібліології. Рівнож у Львові повстало в 1928 р. Українське Товариство Бібліофілів, що вже в 1929 р. задумало видавати свій періодичний орган «Галицький Бібліофіл». Та задля недостатчі грошових засобів реалізація цього задуму проволілася до сьогодні.

З припиненням у травні 1931 р. «Бібліологічних Вістей» та разом із большевицькою реорганізацією Інституту Книгознавства в червні 1931 р. на «орган марксістсько-ленінського книгознавства» і з усуненням заслуженого його керманіча Меженка, на якого вже від 1929 р. велася нагінка за «відхилення від завдань марксо-ленінського книгознавства²⁾», — книгознавчі досліді підупали й нема виглядів на плекання цієї науки на Придніпрянщині аж до часу її визволення.

II. Праці з історії книги на Україні. Короткий нарис розвитку бібліотек на Україні в X—XIX ст. подав Д. Балка («Бібліотека в минулому», Київ 1925, с. 87—114, розд. XIII).

Початками друкарства серед слов'ян займається П. Попов («Бібліологічні Вісті», К. 1924, I—III, 13—30). Початкам друкарства на Україні є присвячені з приводу 350-ліття: ч.ч. II—V львівської «Старої України» за 1924 р. із статтями І. Свенціцького, І. Огієнка, І. Кревецького, В. Дорошенка, М. Го-

лубця, І. Крипякевича, М. Возняка, Б. Михайловича, І. Зілінського й Г. Галабурди (4^о, с. 20—74), велика й багато ілюстрована праця І. Свенціцького («Початки книгопечатання на землях України», Л. 1924, 4^о, XXII+2+86 стор. + СІ табл.; рец.: Я. Гординський «Стара Укр.» 1924, XI, 165—9; М. Голубець «Записки ЧСВВ.», Жовква 1925, I, зш. 2—3, 297—401; — П. Попов «Записки Іст.-філ. Відділу У. А. Н.», К. 1925, V, 235—7), видана накладом Національного Музею у Львові, нариси І. Огієнка («Свято української культури», Варшава 1924, 16^о, 35 стор.) і Т. Тисяченка («Бібліологічні Вісті», 1924, I—III, 7—12). Огієнко оповістив також нарис історії друкарства в XV—XVIII ст. («Історія українського друкарства», т. I, «Збірник філологічної Секції Наук. Т-ва ім. Шевченка», XIX—XXI, Л. 1925, 418 стор.; рец. С. Маслов («Бібліологічні Вісті», 1927, II, 97—101) та низку нарисів: про перші руські друкарні й друкарів Фіоля, Скорину й Федорова («Літопис», Берлін 1924, ч. 11, стор. 163—6, ч. 12, стор. 181—2, ч. 13, стор. 197—8, ч. 14, стор. 216—8 і ч. 15—16, стор. 232—4), про передмову кн. Костянтина Василя Острожського до видання біблії в 1581 р. («Стара Україна», 1924, IX—X, 132—134), про друкарню в Дермані на Волині в 1602—5 р.р. («Духовна Бесіда», Варшава 1924, ч. 6, с. 82—4 і ч. 7, с. 103—4) та її друкаря Івана Тростянецького (там-таки, 1925, ч. 12, с. 4—5), про волинського друкаря в XVII в. Онисима Радишевського (там-таки 1924, ч. 3, с. 36—39), про оснування львівським єпископом Арсенієм Желиборським друкарні в Угневі 1647 р. («Початок друкарства в Угневі», — «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка», Л. 1925, CXLI—CXLIИ, 1—20) та про київську митрополичу друкарню в XVIII в. («Літературно-Науковий Вістник», Львів 1924, VII—IX, 305—319). Крім того друкарем Іваном Федоровом займаються В. Романовський («Бібліологічні Вісті», 1924, I—III, 68—74 і «Труди Українського Наукового Інституту Книгознавства», К. 1926, I, 1—55), Г. Тисяченко («Бібліологічні Вісті», 1924, I—III, 171—3), В. Щурат («Записки ЧСВВ.», Жовква 1924, I, зш. 1, с. 132—140) і Й. Скрутень (там-таки, 1925, зш. 2—3, с. 379—380).

Нарис друкарства на Україні в XVI—XVIII ст. подав також С. Маслов («Друкарство на Україні в XVI—XVIII ст.» — «Бібліологічні Вісті», К. 1924, I—III, 31—67 і окр. відбитка 40 стор.; — «Ukrainische Druckkunst des 16 bis 18 Jhrdt. Sonderabzug aus der „Gutenberg-Jahrbuch“, Mainz 1926, 16 ст. + 5 табл.; — рец. І. Крипякевич «Записки ЧСВВ.», II, зш. 3—4, Ж. 1927, с. 465). Історію острожської друкарні в 90-их р.р. XVI ст. і в першій чверті XVII ст. обговорює К. Копержинський («Острозька друкарня в Острозі та в Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання та діячі» — «Бібліолог. Вісті», 1924, I—III, 75—82). Причинок до історії василіянської друкарні в Почаєві в XVIII в. подав І. Крипякевич («Записки ЧСВВ.», III, зш. 1—2, Ж. 1928, с. 246). Спроби оснування нових друкарень на Україні в 1760-их р.р і становище в цій справі Печерської Лаври висвітлює Н. Б. («До історії друкарської справи на Україні», «Бібліологічні Вісті», 1928, I, 120—122).

²⁾ Сірополко, як вище.

Дослідник історії книги на Україні в XVI—XVII ст. — С. М а с л о в обговорив питання книжкового ринку, бібліотеки й бібліофільство в цих століттях («Українська друкована книга XVI—XVIII в.в.», К. 1925, 80 ст.; рец. В. Б а р в і н о к («Записки Іст.-філ. Відділу УАН», 1926, VII—VIII, 519—20) та подав 12 нарисів про окремі стародруки, про курсивний шрифт Почаївської друкарні та про книготорговельні реєстри. «Етюди з історії українських стародруків», I—VIII, перші частини поміщені в збірнику «Українська книга XVI—XVIII ст.», К. 1926, ст. 77—152 й окр. відб. 80+(4) ст., дальші IX—X: «Юбілейний Збірник на пошану акад. Д. Багалія» К. 1927, с. 698—719, — XI—XII «Записки Іст.-філ. Відділу УАН.», К. 1929, XXI—XXII, 45—93, він теж подає: «Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII в.в.» («Бібліотечний Збірник», К. 1927, III, 60—64) та «Спробу інструкції та план роботи над складанням укр. бібліографічного репертуару XVI—XVIII ст.» («Українська Бібліографія», К. 1928, I, 61—86).

Друкованим текстом догвору Юрія Хмельницького з Москвою в 1659 р. займається В. Д а н и л е в и ч («Маловідомий український стародрук», — «Зал. Іст.-філ. Відділу УАН.» XXI—XXII, 29—43). Невідомим чернігівським виданням 80-их р.р. XVII ст. папегірика Крещоновича Лазареві Барановичеві — П. П о п о в («Юб. Збірник Багалія», 668—697), що подає також огляд інкунабулів славянських XV—XVI в.в. у київських бібліотеках («Бібліологічні Вісті», 1924, I—III, 150—166). Крім нього огляд українських стародруків подають: В. Б а р в і н о к (там-таки, 132—149), стародруки XVI—XVIII в.в. у київських бібліотеках, І. Ф а а с (там-таки, 1927, ч. 2, с. 69—90, інкунабули Одеської Центральної Наукової Бібліотеки; рец. Б. Зданевич «Зап. Іст.-Філ. Відділу У.А.Н.» К. 1928, XVI, 315—324), М. Г р у ш е в с ь к и й («Книга», Відень 1921, I, 2—4), Ю. К у з н е ц о в а («Бібліологічні Вісті», 1927, ч. 3, с. 79—80; 1928, ч. 1, с. 33—38, українсько-білоруські видання XVI—XVII в.в. в університетській бібліотеці в Саратові), М. М и х а й л е н к о (там-таки, 1924, I—III, 83—93, київські стародруки 1616—1721 р.р.), В. П е р е т ц (там-таки, 167—170, українсько-білоруські стародруки XVI—XVIII в.в. у бібліотеках м. Самари й лєнінградського університету), Е. С і ц и н с ь к и й (там-таки 170—171, стародруки XVI—XVIII в.в. Камянець-Подільського Історично-археологічного Музею) і О. Т ю н е є в а (там-таки, 1927, ч. 2, с. 46—60, стародруки Одеської Публичної Бібліотеки).

Велику збірку передмов до українських стародруків XVI—XVIII ст. оповістив Ф. Т і т о в («Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII в.в.» — «Збірник Історично-філологічного Відділу У.А.Н.» 17, К. 1924, 4^о, II+18+546 стор.). Першими українськими нотодруками (львівські «Ірмологіони» 1700—1709 р.р.) займається Ф. С т е ш к о («Книголюб», Прага 1929, III—IV, 13—31).

Значіння наголосу при означуванні місця друку стародруків обговорює І. О г і є н к о («Наголос, яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок» — «Записки НТШ», Л. 1925, CXXXVI—CXXXVII, 197—224). Водяні знаки на папері документів з 1566—1651 р.р. обговорюють І. К а м а н і н і О. В і т в і ц ь к а («Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII в.в.» —

»Збірник Іст.-Філ. Відділу У.А.Н.« 11, К. 1923, 4^о, 30+144 стор.; — рец. В. Данилевич, »Україна« 1924, I—II, 188—9). Фабриками паперу на Україні в XVI в. займаються І. Крип'якевич (»Бібліологічні Вісти«, К. 1926, ч. 1, стор. 64—65) і В. Романовський (там-таки, ч. 2, стор. 73—75).

»Прикраси рукописів Галицької України XVI в.« (Вип. I. — 53 табл., II — 89 табл. і III — 89 табл., 4^о Жовква 1922—23) видав І. Свенціцький разом із своїм нарисом про них, про красу рукописів узагалі, про прикраси галицьких рукописів XVI ст. і славяно-візантійського світа та про те, як складалося видання і його дальший план (»Текст і показчики«, XVIII ст.). У »Збірках Національного Музея« видав він також »Прикраси рукописів XVI і XVIII в.в. Ставропигійського Музея, зрисовані М. Сосенком« (Л. 1923, 4^о, 18 табл.).

Орнаментацию українських книжок у XVI—XVII ст. обговорює М. Макаренко (»Труди Українського Наукового Інституту Книгознавства« I, 153—218 й окр. відб. »Орнаментация української книжки XVI—XVII ст.«, К. 1926, 70 стор.; — »Мистецтво книжки« у »Бібліологічних Вістях«, 1924, I—III, 94—100). Графікою і ритинами (гравюрами) українських стародруків XVI—XVIII ст. займаються В. Січинський (»Гравюри українського перводруку«, Л. 1924, 8^о, 10 стор. відб. з VI. кн. »Літ.-Наук. Вістника«; — »До питання про автора гравюр укр. перводруку« — на думку автора є ним Лаврентій Филипович — »Бібліологічні Вісти«, 1926, ч. 3, с. 58—61; — »Архитектура в стародруках« (»Збірки Національного Музею у Львові«, Л. 1925, 4^о, (8) + 25 стор. + 25 табл. + (2) + 20 стор.; рец. Д. Щербаківський »Україна«, К. 1927, кн. 21, с. 201), П. Клименко (»Графіка шрифту в Острозькій Біблії« в »Трудах Укр. Наук. Інституту Книгознавства« К. 1926, I, 56—76; — »Українські ритодруки« у »Бібліолог. Вістях«, 1924, I—III, 114—124), О. Новицький (»Символічні образи на ритинах київських стародруків« у »Записках Н. Т. Ш.«, Л. 1926, CXLIV—CXLV, 141—156), П. Попов (»Матеріяли до словника українських граверів« у »Трудах Укр. Наук. Інст. Книгознавства«, I, 219—352, »Бібліологічних Вістях«, 1927, ч. 3, с. 81—110 й окремо додаток I, К. 1927, 5—34 стор.; — »Ксилографічні дошки Лаврського Музею«, вип. I, К. 1927; — »Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу«, К. 1927; — рец. С. Таранушенко »Записки Іст.-філ. Відділу УАН.«, К. 1929, XXIII, 357—360) і І. Крип'якевич (»Бібліологічні Вісти«, 1926, IV, 22—25). Рукописний ірмологіон 1695 р. з ілюстраціями Григорія Залеського обговорює Я. Гординський (»Світ. Збірник на пошану М. Грушевського«, К. 1928, I, 72—83).

Переплетчиками на Україні в XVII—XVIII ст. займаються П. Курінний (»Лаврські інтролігатори XVII—XVIII ст.« в »Трудах Укр. Наук. Інст. Книгознавства« I, 401—435 й окр. відб. К. 1926, 38 + (1) стор.) і Д. Щербаківський (»Оправа книжок у київських золотарів XVII—XVIII ст.« у »Трудах У. Н. І. К.« I, 353—400 й окр. відб. К. 1926, 517 (1) стор.); останній подав також короткий нарис про »Золотарську оправа книжки в XVI—XIX ст. на Україні« (»Бібліолог. Вісти«, 1924, I—III, 101—113). Екслібриси на Україні XVII—XVIII ст. обговорює І. Крип'якевич (»Стара Україна«, Л. 1925, I—II, 17—18).

Причинки до історії спровадження на Україну книжок із Німеччини в XVIII ст. подали Д. Чижевський («Українські друки XVIII ст. в Німеччині», — «Наша Культура», Варшава 1936, I, кн. 1 (10) с. 3—12, кн. 3 (12), с. 181—187) і Д. Оляничин («Торгсвельні зносини України з Бреславлем у XVIII ст.» і «Торгсвельні зносини України з Ляйпцігом у XVIII ст.», там-таки, 1935, I, кн. 8, с. 483—491 і 1936, II, кн. 1 (10), с. 72—74). Причинок до історії друкарні російського цивільного друку на Україні в 1765—1850 р.р. подала К. Благовещенська («Бібліолог. Вісті», К. 1929, ч. 4, с. 33—46).

Нарис видавничого руху на Україні (Придніпрянщині) в 1798 до 1916 р.р. подав С. Єфремов («У тісних рямцях» — «Бібліолог. Вісті», 1926, ч. 2, с. 40—67 й окр. відб.). Огляд української преси за 1816—1923 р.р. подав В. Ігнатієнко («Українська преса», К. 1926, 76+2 ст.). Псзатим появилoся багато розвідок з історії української преси, про що згодом.

Цей огляд видавництва і праць з історії української книги вказує розквіт української післявоєнної бібліології в 1923—30 р.р., зацікавлення дослідників книгою XVI—XVIII в.в. та початками преси на Україні. Розуміється, в цьому нарисі не місце на вичислювання численних бібліографічних реєстрів українських видань XIX—XX ст.

Від Редакції

Про потребу видавати книгознавчий журнал не доводиться нам говорити. Недостачу такого часопису, особливо по припиненні всіх дотеперішніх, відчував кожний, хто займався книжкою. Тож обмежимося тут до подання програми.

Програма «Української Книги» подумана ширше: ввійдуть тут розвідки про історію українських рукописів, книжок і преси та про зв'язані з тим питання продукції та поширення книжки. Другий відділ буде присвячений сучасній книжці, далі бібліоекономії та бібліопсихології. Третій відділ це бібліотекознавство, історичне і сучасне. Четвертий відділ займатиме бібліофільство, справи зв'язані з мистецьким вивінуванням книжки та загалом її культурою. У п'ятий відділ нашого часопису ввійдуть бібліографічні покажчики поодиноких питань, врешті біжуча зах.-українська повна бібліографія. Будемо старатися подавати всі книжки, що появляться на ринку, навіть найменші. Останній відділ займе книгознавча «всячина»: замітки, дискусії, статті про книжкові куріози, хроніка книгознавчих установ та книжковсго руху, рецензії на нові бібліологічні та бібліофільські видання тощо.

Запрошуємо всіх, кому дорога українська книжка і її культура до співробітництва і підтримки нашого журналу. Зокрема просимо Видавців присилати нам свої нові видання, навіть найдрібніші з поданням ціни і висоти накладу та звання автора, еветуально теж прізвища автора, якщо книжку видано під псевдонімом. Дані про наклад і автора, очевидно, не будуть оголошувані, вони потрібні лише для зладження загальної статистики.